

ZIDDIYATLARNING ANALITIK VA SINTETIK SHAKLLAR O'RTASIDA PAYDO BO'LISHI

Usmonov Yorqinbek Muxtorjon o'g'li

Email: Yorqinjon90@mail.ru

Qo'qon davlat universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21071714>

Annotatsiya

Maqolada analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlarning namoyon bo'lish xolatlari ko'rib chiqiladi. Ziddiyat tushunchalari agglyutinatív tillarda morfologik jihatdan talqin etiladi.

Kalit so'zlar: analitik tushunchalar, sintetik tushunchalar, fleksion va derivatsion jarayonlar, ziddiyatlarning neytrallashish xodisalari.

Kirish

Til morfologiyasidagi analitik va sintetik shakllar so'zlarning tuzilishi orqali tillarning grammatik munosabatlari va ma'nolarini ifodalashning ikki xil usulini bildiradi. Bu tushunchalar tillarning fleksion va derivatsion jarayonlarni qanday boshqarishini tushunishda ayniqsa muhimdir.¹ Ba'zida ayrim jihatlar bilan o'xshash bo'lgan izolyatsiya qiluvchi tillar deb ham ataladigan analitik tillar so'z tartibining yuqori darajasi va grammatik munosabatlar va ma'nolarni ifodalash uchun alohida so'zlar, qo'shimchalar yoki yordamchi fe'llardan foydalanish bilan ajralib turadi. Analitik tillarda zamon, mayl, hol kabi grammatik vazifalar ko'pincha so'zning o'zagi yoki o'zagiga qo'shilgan flektiv affikslar orqali emas, balki alohida so'z yoki iboralar orqali ko'rsatiladi.² Masalan, ingliz tilida kelasi zamon ko'pincha "will" yoki "shall" kabi yordamchi fe'llar yordamida, so'ngra asosiy fe'ling asos shakli (masalan, "I will go") yordamida ifodalanadi. Xuddi shunday, predloglar joylashishi va vaqtinchalik munosabatlarni ko'rsatish uchun ishlatiladi (masalan, "uyda", "stolda").

Sintetik tillar esa yuqori darajadagi flektiv morfologiya bilan ajralib turadi, bunda grammatik munosabatlar va ma'nolar so'z o'zagi yoki o'zagiga qo'shilgan flektiv affikslar yordamida ifodalanadi.³ Sintetik tillarda bir so'z murakkab grammatik ma'lumotlar to'plamini o'z ichiga oladi, ko'pincha zamon, mayl, shaxs, son, hol va boshqa grammatik kategoriyalarga oid ma'lumotlarni bitta flektiv shakl doirasida oladi. Masalan, lotin tilida "amare" (sevmok) fe'li turli xil grammatik kategoriyalarni, masalan, zamonni ko'rsatishi mumkin. Shuningdek misol tariqasida ("amabat" "he (u, o'g'il bola)/she (u, qiz bola)/it (u, jonsiz narsa)" sevgan. O'tgan zamon fe'lida ifodalangan"), aspekt ("amaverat" u sevgan edi. Tugallangan o'tgan zamon), mayl ("amet" "he (u, o'g'il bola)/ she (u, qiz bola)" sevlashi mumkin"), shaxs ("biz sevamiz" uchun "amamus", son ("ular sevadi" uchun "amant") va boshqalar.

Shuni ta'kidlab o'tishimiz kerakki, ko'plab tillar turli xil darajada analitik va sintetik xususiyatlarning kombinatsiyasini namoyish etadi. Analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi tafovutlar tilshunos va til o'rganuvchilarga tillar grammatik ma'lumotlarni qanday kodlashini va ular so'z shakllanishi va flektiv jarayonlarni qanday boshqarishini tushunishga yordam beradi. Shunday qilib, analitik va sintetik shakllarni agglyutinatív tillar kontekstida o'rganishni

¹ Contemporary Morphology. (2011). Германия: De Gruyter. 3 June 2011. – 317p.

² Li, Dongqi. A Systemic Functional Typology of MOOD. Германия, Springer Nature Singapore, 2023. – 267p.

³ Irisqulov, M. Tilshunoslikka kirish. O'zbekiston: o'qituvchi. Tilshunoslikka kirish: oliy ta'lim muassasalari filologiya fakultetlari uchun darslik. Toshkent: yangi asr avlodi, 2009. – 262b.

ahamiyatli deb o'ylaymiz, chunki bu tillarning morfologik tuzilishi orqali grammatik munosabatlar va ma'nolarni ifodalashning o'ziga xos usullarini tushunishga yordam beradi.

Analitik va sintetik shakllarni agglyutinatив tillar kontekstida o'rganish orqali biz bu tillarning morfologik murakkabligi haqida tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin. Agglyutinatив tillar ko'pincha sintetik xususiyatga ega bo'lib, bir so'z shakli ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash imkonini beruvchi murakkab flektiv tizimlarga ega. Biroq, ular muayyan grammatik ma'nolarni yetkazish uchun alohida so'zlar yoki so'z bo'laklaridan foydalanish kabi analitik elementlardan ham foydalanishlari mumkin. Agglyutinatив tillardagi analitik va sintetik shakllarni o'rganish bizga boshqa til turlari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi va ushbu qiyosiy yondashuv tilshunoslar va til tadqiqotchilariga tillarning grammatik ma'lumotlarni qanday kodlashi va so'z yaratish jarayonlarini qanday boshqarishidagi tipologik o'zgarishlarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek, agglyutinatив tillarning morfologik tuzilishi va so'z yasaliши jihatidan birikuvchi yoki yakalanib turuvchi tillardan farqlanish yo'llarini ham yoritib beradi.

Shuningdek, agglyutinatив tillardagi analitik va sintetik shakllarni o'rganish til tipologiyasi va universal grammatika haqidagi tushunchamizni qurishimizga yordam beradi. U har xil til tiplarining morfologik tuzilmalari asosidagi umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni aniqlash hamda til universalligi va til xilma-xilligi nazariyalari uchun qimmatli ma'lumotlar ham beradi.

Agglyutinatив tillardagi analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlar grammatik munosabatlar va ma'nolarni ifodalashning turli strategiyalarining birgalikda mavjudligi tufayli yuzaga kelishi mumkin. Ushbu zidlanishlar bir necha yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Birinchidan, morfologik noaniqlik bo'lib, agglyutinatив tillar ko'pincha bir so'z ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash uchun sintetik shakllardan foydalanadi. Biroq, analitik elementlar kiritilganda, noaniqlik yuzaga kelishi mumkin. Masalan, tilda odatda zamon va maylni bildirish uchun qo'shimchalar qo'llanilsa, shu bilan birga bu kategoriyalarni ifodalash uchun alohida yordamchi fe'llardan foydalanishga ruxsat berilsa, berilgan kontekstda qaysi shakl ustuvorligini aniqlashda konfliktlar ya'ni zidlanishlar kelib chiqishi mumkin. Ikkinchidan, morfofonologik ziddiyatlar bo'lib, agglyutinatив tilga analitik elementlarning kiritilishi morfofonologik qoliplarda qarama – qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Masalan, tilda grammatik vazifalarni belgilashda birinchi navbatda agglyutinatив qo'shimchalar qo'llanilsa, alohida bo'laklar yoki yordamchi fe'llar kabi analitik elementlarning qo'shilishi tilning tipik so'z tarkibiga xos bo'lgan fonologik va morfologik uyg'unlikni buzishi mumkin. Uchinchidan, sintaktik noaniqlik esa analitik va sintetik shakllarning birga kelishi ham sintaktik ziddiyatlar olib kelishi mumkin. Agglyutinatив tillarda so'z tartibi va morfologik belgilar ko'pincha grammatik munosabatlarni ko'rsatishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Analitik elementlar kiritilganda gapning sintaktik tuzilishini aniqlashda ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin, bu esa turli elementlar orasidagi munosabatlarni izohlashda potensial ziddiyatlar olib keladi. To'rtinchidan, tilni o'zgartirish va uning aloqasi bo'lib, agglyutinatив tillardagi analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlarga til o'zgarishi va uning aloqalariga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, ko'proq analitik tuzilmalarni qo'llaydigan tillar bilan aloqaning kuchayishi analitik elementlarning agglyutinatив tilga olinishiga olib kelishi mumkin, bu an'anaviy sintetik tizim va yangi kiritilgan analitik xususiyatlar o'rtasida tafovutlarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, agglyutinatив tillardagi analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish ko'pincha tilning ichki jarayonlarini o'z ichiga oladi, masalan, analogik

sathlash, morfologik shakllarni qayta tahlil qilish yoki turli shakllarning birga moslashish uchun yangi morfologik strategiyalarni ishlab chiqish. Bundan tashqari, til aloqasi va sotsiolingvistik omillar vaqt o'tishi bilan ushbu ziddiyatlarning qanday hal qilinishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa

Umuman shuni aytishimiz mumkinki, agglyutinativ tillarda analitik element birliklarining kiritilishi ba'zida morfologik ziddiyatlar olib keladi. Til an'anaviy ravishda bir so'z ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash uchun sintetik shakllardan foydalansa, alohida yordamchi fe'llar yoki boshqa analitik konstruksiyalarning qo'shilishi mo'ljallangan ma'noda ziddiyatni keltirib chiqaradi. Masalan, o'tgan zamon - *edi* qo'shimchasi ham o'tgan zamonni, ham tugallangan o'tgan zamon bildiradigan tilda o'tgan zamonni alohida ifodalash uchun yordamchi fe'lning kiritilishi ziddiyatlar olib kelishi mumkin. Agar gapda qo'shimchali sintetik shakl ham, ko'makchi fe'l bilan ham analitik shakl bo'lsa, ko'zda tutilgan grammatik ma'noni yetkazishda qaysi biri birinchi o'rinda turishi darhol aniqlanmasligi va bu esa ziddiyatlarga sababchi bo'ladi. Bunday ziddiyatlarni hal qilish ko'pincha butun bir kontekst, so'z tartibi va pragmatik omillarni o'z ichiga oladi. Ma'lumotni yetkazuvchi ma'ruzachilar va qabul qiluvchi tinglovchilar jumlaning umumiy tuzilishiga, sintetik va analitik shakllar orqali yetkazilgan o'ziga xos ma'nolarga va ularning kengroq lingvistik va ijtimoiy-madaniy kontekstga asoslangan taxminlariga tayanishi mumkin. Morfologik qarama – qarshiliklar potentsiali bizga ishimizda agglyutinativ tillardagi sintetik va analitik elementlarning murakkab o'zaro ta'sirini va bu shakllarning o'zaro ta'siri va haqiqiy tilda qanday talqin qilinishini diqqat bilan ko'rib chiqishimiz zarurligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Nabieva Diloromxon "O'zbek tili satxlarda umumiylik, xususiy dialektikasini namoyishi"
2. Miraziz Mirtojiev. "turkiy tub so'zlar".Nurmonov A.A "O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi"
3. Abduazizov. A.A. "English phonetics " (theoretical course) T., 2007
4. Аракин В. Д. «Сравнительная типология английского и русского языков». М.,
5. Зимняя И. А. Психологическая характеристика слушания и говорения как видов речевой деятельности. - «Иностранные языки в школе
6. Загвязинский В.И. Методология и методика дидактических исследований.- М: Педагогика